



SALLUSTIUS

Az istenekről és a világról

I.

- α' Milyenek kell lennie a tanítványnak, és a közönséges fogalomról
 β' Arról, hogy az isten, minthogy jó és semmiféle hatás nem éri, nem változik

1 (α') Ha valaki az isteneket akarja tanulmányozni, már gyermekkorától fogva helyes irányításban kell részesülnie, s nem nevelkedhet megalapozatlan tanokon; természetére nézve is jónak és eszesnek kell lennie, hogy bizonyos értelemben hasonló legyen a tanításhoz, szükséges azonban, hogy a közönséges fogalmakkal is tisztában legyen. 2 A közönséges fogalmak azok, melyekkel valamennyi ember egyetért, amennyiben azokról helyesen kérdezzük őket: (β') például, hogy minden isten jó, semmit nem érez és változhatatlan. Minden ugyanis, ami változásban van, vagy jobbá, vagy silányabbá változik; ha silányabbá, akkor romlik, ha viszont jobbá, úgy eredetileg volt rossz.

II.

- γ' Arról, hogy egyetlen isten sem keletkezik és mindegyik örök
 δ' Arról, hogy minden isten testetlen
 ϵ' Arról, hogy az isten nincs a térben

1 (γ') A tanítványnak ilyenek kell lennie. A tanok pedig a következők legyenek: az istenek lényege nem keletkezett, hanem örökké van, az örökkévaló létezők ugyanis sohasem keletkeznek, hanem örökké vannak, egyrészt mivel az elsődleges erővel rendelkeznek, másrészt mert természetüknél fogva semmiféle hatás nem érheti őket. 2 (δ') Nem testekből állnak, márpedig még a testek erői is testetlenek. (ϵ') Térbeli határuk sincs mert ez is a testek sajátossága, viszont az első októl és egymástól sem határolódnak el, ahogy az értelemről sem a gondolatok, a lélektől sem az ismeretek, és az élőlénytől sem az érzékelés.

III.

- ζ' A mítoszokról, hogy a mítoszok is isteni jellegűek
 η' Arról, hogy miért isteni jellegűek a mítoszok

1 (ζ') Érdemes kutatnunk tehát, hogy a régiek miért használtak mítoszokat, s hagyták figyelmen kívül a fenti tanokat. Ami ezt illeti, a mítoszokból származó elsődleges hasznunk is maga a kutatás, s az, hogy gondolkodásunk eközben nem tétlenkedik.

Hogy a mítoszok isteni jellegűek, kijelenthetjük annak alapján, hogy kik használják őket:

mítoszokkal élnek ugyanis a költők közül az istentől ihletettek, valamint a filozófusok legjava, és azok, akik bevezették a misztériumokat, s még maguk az istenek is mítoszokhoz folyamodtak jóslataikban.

2 (ζ) A filozófia feladata, hogy kutassa, miért isteni eredetűek a mítoszok. Mivel minden létező a hasonlóságban leli kedvét, viszont viszolyog a különbözőségtől, az istenekről szóló tanítások is szükségképpen hasonlóak lettek öhozzájuk, hogy méltóak legyenek az ő lényegükhöz, s hogy az isteneket jóindulatúvá tegyék azok iránt, akik róluk beszélnek: ez pedig kizárólag a mítoszok révén történhetik.

3 Az isteneket magukat tehát a mítoszok kimondható és kimondhatatlan, átláthatatlan és világos, érthető és rejtett értelmű szavakkal ábrázolják; ugyanígy az istenek jóságát is, mert ahogyan az istenek jóságuk érzékelhető megnyilvánulásait valamennyi embernek hozzáférhetővé tették, a csak értelemmel felfoghatóakat viszont kizárólag a bölcsék számára, úgy a mítoszok is mindenki előtt kinyilvánítják ugyan az istenek létezését, ám természetüket és hatalmukat csak azok előtt, akik képesek rá, hogy felfogják.

A mítoszok az istenek működését is leképezik: lehetséges ugyanis, hogy magát a világot is mítosznak mondjuk, minthogy a testek és tárgyak láthatók benne, a lelkek és az értelem viszont rejtve van.

4 Mindemellert az a törekvés, hogy mindenkinek megtanítsuk az istenekkel kapcsolatos igazságot, az ostobák esetében, mivel nem képesek azt megérteni, a dolog megvetéséhez vezet, az igyekvőknél viszont közömbösséget okoz: az viszont, ha mítoszok segítségével vezetjük rá őket az igazságra, az előbbieknél nem hagyja, hogy megvessék azt, az utóbbiakat pedig bölcselkedésre készíti.

De miért szólhatnak a mítoszok házasságtörésekről, lopásokról, atyák megbéklyozásáról és mindenféle megütközést keltő dologról? Avagy kell-e csodálkoznunk, hogy e megütközést keltő részletek láttán a lélek azonnal rájön, hogy a szavak csak lepelként szolgálnak, s az igazságot elmondhatatlannak véli?

IV.

η' A mítoszok öt fajtája; példák mindegyikre

1 (η') A mítoszok közül egyesek teológiaiak, mások fizikaiak, vagy a lélekre illetve az anyagra vonatkozóak, illetve az előző kettő elemeiből összetettek.

A teológiai mítoszok egyáltalán nincsenek kapcsolatban a testekkel, hanem az istenek lényegét vizsgálják: például amikor Kronos felfalja gyermekeit. Mivel az isten szellemi, és minden szellem önmagába fordul, ez a mítosz az isten lényegére céloz.

2 Természettel kapcsolatosnak azokat a mítoszokat tekinthetjük, melyek az isteneknek a világgal kapcsolatos működéséről szólnak. Régente például Kronost 'khronos'-ként* értelmezték, az idő részeit az egész gyermekeinek nevezték, s azt mondták, hogy az atya elnyeli gyermekeit.

* khronos = idő



A mítoszok lélekkel foglalkozó fajtájának lényege, hogy magának a léleknek önmagában való működését vizsgálja, mert a lelkünkben születő gondolatok is, még ha el is jutnak másokhoz, az őket megszüülő lélekben maradnak.

3 Végül a mítoszok anyagról szóló típusa következik, amelyet leginkább az egyiptomiak alkalmaztak – műveletlenségükből kifolyólag: magukat a testeket gondolták isteneknek, s a földet például Isisnek, a nedvességet Osirisnak, a hőséget Typhónnak, a vizet Kronosnak, a gyümölcsöket Adónisnak, s a bort Dionysosnak nevezték. Ha józanul gondolkodunk, mindez pusztán az isteneknek van szentelve, mint például növények, kövek, élőlények, s csak örülteknek szokása isteneknek nevezni ilyesmit.

4 A mítoszok kevert fajtája sok más mítoszban is megfigyelhető, például azt mondják, hogy az istenek lakomáján Eris aranyalmát vetett közéjük, s mikor az istennők versenyre keltek érte, Zeus Pariszhoz küldte őket, hogy ő hozzon döntést ügyükben. Az istennők közül számára Aphrodité tetszett szépségnek, ezért neki adta az almát. 5 Mármost ebben a történetben a lakoma az istenek világlefletti hatalmát jelenti, s ezért vannak együtt. Az aranyalma a világ, melyről, mivel ellentétekből áll, joggal mondják, hogy Eris hajította közéjük, s minthogy az istenek mindegyike más kegyben részesíti a világot, valóban mondható, hogy versengenek egymással az almáért. Az érzékelés szerint élő lélek viszont – Paris ugyanis ezt jelenti – mivel a világban működő erők közül mást nem lát, csak a szépséget, úgy ítél, hogy az Aphroditéé az alma.

6 A mítoszok teológiai változata a filozófusokhoz, a természetről és lélekről szólók a költökhöz, végül a kevert típusúak a misztériumokhoz illenek, mivel minden szertartás célja, hogy a világmindenséggel és az istennel hozzon kapcsolatba bennünket.

7 Am hogy egy másik, hasonló mítoszt is említsünk, azt mondják, az istenek Anyja beleszeretett Attisba, amint az éppen a Gallos folyó partján hevert, magához vette, csillagos palástját kerítette köré, és azután maga mellett tartotta, Attis azonban szerelemre gyulladt egy Nimfa iránt, elhagyta az istenek Anyját és a Nimfával hált. Ezért az istenek Anyja olyan örületet bocsájtott Attisra, hogy az nemiszerveit lemetszette, s a Nimfánál hagyta, majd visszatért az istennőhöz és vele élt. 8 Az istenek Anyja itt az életet keltő istennő: emiatt hívják Anyának. Attis a keletkezők és pusztulók teremtője, s ezért mondják róla, hogy a Gallos folyó mentén talált rá az istennő: a Gallos ugyanis a Tejutat (galaxia) jelképezi, s innen a test hatásoknak való kitettsége származik. Amikor az első istenek létrehozták az istenek második nemzedékét, az Anya szerelmes lett Attisba, és égi hatalommal ruházta fel, ezt jelképezi ugyanis a köpönyeg. 9 Attis viszont a Nimfába szeretett bele, a Nimfák pedig a keletkezés letéteményesei, ugyanis minden, ami keletkezésben van, folyik: mióta azonban a keletkezés folyamatát meg kellett állítani, hogy ne keletkezzék még rosszabb a legrosszabbnál is, az eddigieket alkotó teremtő teremtőerejét előbb a keletkezésbe fektette, majd ismét az istenekhez csatlakozott. Mindez pedig sohasem történt, hanem örökké van, ahogy az értelem is egyidőben lát mindent, csak az ész rendezi időrendbe a dolgokat.

10 Így, mert a mítosz szoros kapcsolatban áll a világmindenséggel, mi magunk is a világmindenséget utánozzuk – mi más módon is kerülhetnénk inkább a rendezettség állapotába –, amikor a következőképpen tartunk ünnepet: először, minthogy mi is az égből szálltunk alá s a Nimfával éltünk, felettébb kimerültek vagyunk: a kenyértől s más zsíros és tisztáta-



lan tápláléktól tartózkodunk, mindkettő ártalmas ugyanis a léleknek. Az ezt követő fahasogatás és böjtölés olyan, mintha mi is megszakítanánk a keletkezés további folyamatát. Ezek után tejjel táplálkozunk újjászületésünk jeleként. Végül örömben s koszorút viselve mintegy újra az istenek közé emelkedünk.

11 Mindezt igazolja a rítusok időpontja, hiszen tavasszal, éspedig a napéjegylenlőség idején hajtják végre őket, amikor megszűnik a keletkezők létesülése, a nappal pedig hosszabb lesz az éjszakánál, ami összefüggésben van a lelkek felemelkedésével. A következő napéjegylenlőség idejére teszi a mítosz Koré elrablását, ami a lelkek alászállását jelenti.

Maguk az istenek és a mítoszokat egykor lejegyzők lelkei legyenek kegyesek hozzánk, kik mindezt elmondtuk a mítoszokról.

V.

Θ' Az első okról

1 (Θ') Következik az első ok s az istenek első utáni rendjeinek megismerése, valamint a világ természetének, értelem és lélek lényegének, a gondviselésnek, a végzetnek és a szerencsének, erénynek és silányságnak, valamint az ezekből származó jó és rossz alkotmányoknak, és annak szemügyre vétele, vajon honnan került a rossz a világba. Ezek mindegyike sok és hosszadalmas érvelést igényel, ám annak, hogy röviden összefoglaljuk, épp csak annyira, amennyi ahhoz kell, hogy a tanítványok ne legyenek teljesen tudatlanok felőlük, talán semmi akadály.

2 Szükséges, hogy az első ok egy legyen, az egység ugyanis megelőz minden sokaságot, s mindent felülmúl erejével és jóságával: ezért is szükség szerű, hogy minden részesüljön belőle, egyrészt mert ereje miatt semmi sem állhat útjába, másrészt mert jósága miatt semmi sem zárkózik el tőle.

3 Ám ha az egység lélek lett volna, akkor minden lelkes lenne, ha meg értelem, minden értelmes, ha meg lényeg, minden részesülne a lényegből: azért is vélik az első okot némelyek lényegnek, mert jelenvalósága mindenben látható. Ha a létezők pusztán léteznének, ám nem lennének jók, nem lenne helytálló az érvelés. Ha viszont a létezők jó mivoltukban léteznének, és részesültek a jóból, szükség szerű, hogy közülük az első egyrészt a létezésen felül áll, másrészt jó. Ennek legékesebb bizonyítéka a következő: a derék lelkek a létet éppen jó mivoltuk révén vetik meg, valahányszor a haza, szeretteik vagy az erény érdekében teszik kockára életüket.

Eme olyannyira kimondhatatlan erő szerint rendeződnek az istenek osztályai.

VI.

ι' A hiperkozmoszikus istenekről

ια' A tizenkét enkozmoszikus istenről

ιβ' A tizenkét szféra



1 (ι') Az istenek közül egyesek enkozmoszusak, mások a hiperkozmoszusak. Enkozmoszusaknak azokat nevezem, amelyek a világot létrehozzák. A hiperkozmoszusi istenek némelyike az istenek lényegét teremti, mások értelmet, megint mások pedig lelkeket: eszerint alkotnak három osztályt, melyeknek mindegyike megtalálható az istenekről szóló tanokban.

2 (ια') Az enkozmoszusi istenek közül egyesek a világ létezéséről gondoskodnak, mások meglelkesítik, megint mások különböző alkotóelemei között teremtenek összhangot, s ismét mások a világ összhangját felügyelik. Mivel ily módon az isteneknek négy működési területe van, s ezek mindegyikének van kezdő, középső és befejező része, az istenek is, akik mindezt igazgatják, szükségképpen tizenketten vannak.

3 A világot alkotó istenek: Zeus, Poseidón és Héphaistos; akik meglelkesítik: Démétér, Héra és Artemis; az összhangot teremtők: Apollón, Aphrodité és Hermés; az efölött örökösök: Hestia, Athéna és Arés. 4 E működési területek talányos jelképei láthatóak az istenek szobrain: ezért hangol lantot Apollón, s áll Athéna fegyverzetben, Aphrodité viszont mezítelen, minthogy az összhang mindig szépséget teremt, a szépség pedig a látható dolgokban nincs elleplezve. Mivel elsősorban ezek az istenek tartják birtokukban a világot, a többiek-ről is azt kell gondolnunk, hogy előzőekben léteznek, például Dionysos Zeusban, Asklépios Apollónban, Kharitás pedig Aphroditében.

5 (ιβ') Az egyes isteneknek bizonyos szférák felelnek meg: Hestiáé a föld, Poseidóné a víz, Héráé a levegő, Héphaistosé pedig a tűz, a további hat, ezek fölött elhelyezkedőt pedig az istenek szféráinak szokták tartani: Apollónt és Artemist ugyanis a Nap és Hold gyanánt kell felfognunk, Kronos szféráját Démétérnek kell tulajdonítanunk, Athénának pedig az aithért; az ég viszont mindannyiuk közös birtoka.

Ilyen értelemben szokás tehát a tizenkét isten rendjeiről, hatalmáról és szféráiról beszélni, s himnuszokban magasztalni őket.

VII.

ιγ' A világ természetéről és örökkévalóságáról

ιδ' Arról, hogy a Föld a kozmosz közepén van, és ennek okáról

1 (ιγ') Szükségszerű, hogy a világ mentes az elmúlástól és nem keletkezett. El nem pusztuló voltára bizonyíték az a szükségszerűség, hogy pusztulása esetén jobbá vagy silányabbá tenné önmagát illetve csökkentené vagy fokozná a zürzavart. Csakhogy ha silányabbá tenné, maga is rossz lenne, mivel a jobból csinálna silányabbat, jobbá tenni pedig képtelen, mert ellenkező esetben már kezdetben jobbá tette volna; ha önmagára gyakorolna hatást, hiábavalóságot tenne, ha viszont a zürzavarra ... ilyesmit azonban még csak hallani is tilos.

2 Az előbb mondottak eléggé megvilágítják azt is, hogy a világ nem keletkezett: ha nem pusztul el, nem is keletkezett, mivel minden, ami keletkezett, el is pusztul. A másik bizonyíték az a szükségszerűség, hogy az isten örökké jó, s így, mivel a világ léte isten jóságának köszönhető, a világ is örökké fennmarad, éppúgy, mint ahogy a Nappal és a tüsszel együttlétezik a fény, s a testtel az árnyék.

3 A világban lévő testek közül egyesek a szellemet utánozzák, körmozgást végeznek, mások a lelket, s ezért egyenes vonalút. Azok közül, amelyek egyenesen mozognak, a tűz és a levegő felfelé, a föld és a víz lefelé mozog, a körmozgást végzők közül az állócsillagok szférája kelet, a többi hét pedig nyugat felől fordul. Ennek sok oka van, egyebek között az, hogy, ha nem lenne elég gyors a szférák körbefordulása, tökéletlen a végtelenbe futna a keletkezés.

4 Minthogy mozgásukban különbség áll fenn, szükségszerű, hogy a testek természete különbözik, például abban, hogy az égi test sem nem éget, sem nem hűt, sem bármilyen más olyan hatást nem fejt ki, amely a négy elem jellemzője.

5 (18) Minthogy a világ is egy szféra – ennek bizonyítéka a zodiákus, és a lentebb fogalma minden szférában annyit tesz, hogy a közepe felé, minthogy minden más részétől ez esik a legtávolabbra, a nehéz tárgyak lefelé mozognak, mármint a föld felé.

Mindezt istenek viszik végbe, szellem rendezi, és lélek mozgatja; az istenekről már szoltunk az eddigiekben.

VIII.

18 A szellemről és a lélekről

19 A lélek halhatatlanságáról

1 (18) A szellem olyan erő, amely a lényeghez képest második helyen van, a lélektől számítva viszont az első, mivel a lényegtől kapja létét, a lelket viszont maga teszi teljessé, olyanformán, mint a napfény mindazt, amit látunk.

A lelkek némelyike értelmes és halhatatlan, némelyikük pedig nem rendelkezik értelemmel és halandó: az előbbiek az első, az utóbbiak a második istennemzedéktől származnak.

2 Először is azt kell kutatnunk, pontosan mi is a lélek. Az a lélek, amiben mindaz, ami lelkes, a lélektelentől különbözik: ez a különbség a mozgás, az érzékelés, a képzelőerő, gondolkodás képességében áll. Az értelemmel nem bíró lélek az élet pusztán érzékeléssel és képzelőerővel bíró formája, az értelmes lélek ezzel szemben érzékeléssel és képzelőerővel is rendelkezik ugyan, ám az értelem is sajátja. Az értelemmel nem rendelkező lélek testi szenvedélyei hatalmában van, vágyakozik és dühöng – értelmetlenül, az értelmes lélek viszont éppen az értelem révén megveti a testet, és harcot vív nem értelemről vezérelt részével, s ha erőt tud venni rajta, erényesen cselekszik, ha viszont alulmarad vele szemben, gonoszságot.

3 (19) Szükségszerű, hogy ez utóbbi halhatatlan, egyrészt azért, mert ismeri az isteneket, márpedig halandó nem ismeri a halhatatlanság fogalmát, másrészt azért, mert az emberi dolgokat képes úgy megvetni, mintha lényétől idegenek lennének, s rendelkezik a testekéivel ellenkező tulajdonságokkal, mintha maga is test nélküli lenne: amíg ugyanis szép és ifjú, a lélek vétkezik, s a lélek ereje akkor tetőzik, amikor a test megöregszik. További bizonyíték a lélek halhatatlanságára, hogy valamennyi derék lélek értelemmel él, valamint az, hogy nincs test, mely értelmet hozhatna létre: hogyan is teremthetne értelmet, ha azzal maga sem rendelkezik?



4 Minthogy a lélek csak eszközként használja a testet, nincs jelen benne, mint ahogy a gépszerkesztő sincs benne a szerkezetekben, mindazonáltal sok gép anélkül is működik, hogy valaki hozzányúlna. Nem kell azonban csodálkozni azon, hogy a lelket a test gyakran eltéríti, hiszen a művészetek sem képesek hatni, ha eszközeik károsulnak.

IX.

Ϝ' A gondviselésről, a végzetről és a szerencséről

1 (Ϝ') Az istenek gondviselése a következők alapján is látható: honnan lenne a világ rendje, ha nem lett volna rendezője? Honnan van a célszerűség a világban, mint például hogy az értelemmel nem rendelkező lélek azért keletkezett, hogy legyen érzékelés, az értelmes lélek pedig azért, hogy rend legyen a földön.

2 A gondviselés létezése a természetre gyakorolt hatásából is belátható. A szem például a látás végett lett áttetsző, az orr a száj fölé került, hogy kiválassza, ami kellemetlen szagú dolgokat, a fogak közül pedig a középsőek élesek, hogy alkalmasak legyenek a metszésre, a belsők viszont laposak, hogy szétmorzsolhassák a táplálékot. Minden mást illetően is mindenben efféle célszerűséget látunk, márpedig lehetetlen, hogy, ha a legapróbb részletekben is ennyire érvényesül a gondviselés, a legfontosabbakkal kapcsolatban is ne legyen meg. A jóslatok és a test gyógyításának létezése a világban ugyancsak az istenek jóságos gondviselésének köszönhető. 3 Mindazonáltal nem szabad azt gondolni, hogy a világról való ilyenfokú gondoskodás az istenek részéről tervezetést vagy fáradozást igényelne, hanem éppen úgy, mint ahogy a testek közül azok, melyek arra képesek, már pusztán létezésük folytán teszik mindazt, amit tesznek, például a Nap már magával létezésével világít és melegít, úgy még sokkal inkább az istenek gondviselése magában és pedig fáradság nélkül van javára mindannak, ami előrelátásában részesül. Ez tehát az epikureisták kutatásainak megoldása is, ugyanis ők azt mondják, hogy az istenség sem maga nem ismer fáradozást, sem másoknak nem okoz.

4 Ilyen az istenek önmagában testetlen, de testekkel és lelkekkel kapcsolatos gondviselése is. A testekről való és azokban jelenlévő gondoskodás azonban már más, mint emez, és végzet a neve, mivel a láncolat létezése a testekkel kapcsolatban erőteljesebben érzékelhető. Ezzel kapcsolatos a matematika tudományának feltalálása is. Ésszerű tehát és megfelel a valóságnak, hogy az emberi ügyek, de különösen az emberi természet kormányzása nem egyszerűen az istenektől, hanem az isteni testektől függően történik, ezért találja úgy a józan ész, hogy egészség és betegség, szerencse és balsors innen származik, méghozzá a megérdemelt mértékben.

5 Ha azonban igazságtalan tetteinket és romlott erkölceinket a végzetnek tudjuk be, minket magunkat jó, az isteneket viszont rossz színben tüntetheti fel, ha valaki nem felelné erre, hogy ugyan a világ egészének és mindannak, ami a természet szerint van, minden a javára válik, ám a helytelen neveltetés és a természet silányabb mivolta a végzet adta javakat rosszabbá változtatja, éppúgy, mint ahogy a napfényvel van, mely mindenkire jótékony hatással van, de káros a szembántalmaktól szenvedőkre és a lázas betegekre. Másképp

hogy lenne, hogy a massageták megeszik apjukat, a héberek körülmetélik, és a perzsák annyira ragaszkodnak a bőséges gyermekáldáshoz.

6 Azok, akik Kronost és Arést káros hatásúnak mondják, hogyan vélhetik viszont jónak is, amikor a filozófiát és a királyságot, illetve a hadvezetést és a kincstárak irányítását nekik tulajdonítják? Amikor trigont vagy a tetragont emlegetnek, képtelenség, hogy az emberi érényesség mindenütt ugyanaz maradjon, az istenek viszont helyek szerint változzanak: abból azonban, hogy ugyanakkor az atyák jó vagy rossz örökségét hozzák fel, kiderül, hogy a csillagok nem mindent határoznak meg, pusztán utalnak bizonyos dolgokra. Hogyan is származhatnának a nemzés előtti dolgok a nemzésből?

7 Ahogyan a gondviselés és végzet népekkel és városokkal, sőt minden egyes emberrel kapcsolatban létezik, éppúgy a szerencse is. Most erről lesz szó.

Szerencsének nevezzük azt az istenektől származó erőt, mely a különféle és ráadásul reményen felül bekövetkezett dolgokat jó kimenetelűre fordítja, ezért illendő, hogy a városok ezt az istennőt részesítsék leginkább közös tiszteletben, mert minden város különböző érdekek szövevénye. A szerencse hatalmát a Hold alatt gyakorolja, mivel a Hold fölött semmi sem történhet belőle kifolyólag.

8 Nem kell csodálkozni, ha a gonoszok szerencsések, a derekak viszont nyomorognak, az előbbiek ugyanis mindent a kincsekért tesznek, míg emezek semmit, és a rosszakból szerencsésük sem irthatja ki a gonoszságot, míg a derekak számára az érény önmagában is elegendő.

X.

η' Az érényről és a silányságról

1 (η') Az érényről és a silányságról szóló tanításokhoz újra a lélekről szólókra van szükség, mert míg az értelemmel nem rendelkező lélek testekbe jutva ott rögvést létrehozza az indulatot és a vágyakozást, az értelemmel rendelkező azokba kerülve a lelket hármastagolással értelemre, indulatra és vágyakozásra osztja. Az értelem érénye a bölcsesség, az indulaté a bátorság, a vágyakozásé az önmérséklet, s végül a lélek egészéé az igazságosság, az értelemnek kell ugyanis eldönteni, hogy mi szükséges, az indulatnak azt, ami rossznak tetszik, meg kell vetnie oly módon, hogy abban az értelemnek engedelmessé válik, a vágyak viszont nem arra kell törekednie, ami kellemesnek látszik, hanem ami értelemmel való. 2 Ha ezek így történnek, igaz életről beszélünk, mivel az érény nagy részét az ügyekben tanúsított igazságosság teszi. Emiatt van az, hogy azokban, akik jó nevelésben részesültek, a felsoroltak mindegyike megfigyelhető, a képzetlenek között viszont az egyik bátor, de igazságtalan, a másik mértékletes, de meggondolatlan, s van olyan is, aki megfontolt ugyan, de féktelen. A felsoroltakat nem is megfelelő érényeknek nevezni, mivel meg vannak fosztva az értelemről, és önmagukban tökéletlenek, s azért sem, mert az értelemmel nem rendelkezők némelyikében is megvannak.

3 A rossz mivoltát az előzőekben felsoroltak ellentéteiből kell kikövetkeztetni: az értelem érényének ellentéte az esztelenség, az indulaté a gyávaság, a vágyé a féktelenség, a lé-



lek egészéé pedig az igazságtalanság. Az erényeket a helyes államforma, a jó neveltetés és oktatás fejleszti ki, a rossz megnyilvánulási formái pedig ezek ellentéteiből fakadnak.

XI.

ϑ' A helyes és helytelen államformáról

1 (ϑ') Az államformák rendszere is a lélek hármias felosztásán alapszik, a vezetők ugyanis a értelemhez, a harcosok az indulathoz, a köznép tagjai pedig a vágyakozáshoz hasonlatosak. Ott, ahol minden az értelemnek megfelelően történik, és mindenki közül a legjobb a vezető, királyság van. Ahol az értelemnek és indulatnak megfelelően egynél többen uralkodnak, ott arisztokrácia van. Ha pedig a vágyakozásnak megfelelően intézik az ügyeket, s a hivatalok a pénztől függenek, az ilyen államformát timokráciának nevezik.

2 A királyság ellentéte a zsarnokság, mert míg az előbbi mindent az értelemnek megfelelően tesz, az utóbbi semmit sem tesz aszerint. Az arisztokrácia ellentéte az oligarchia, mert nem a legkiválóbbak, hanem kevesek ugyan, de éppen a legrosszabbak uralkodnak. A timokrácia ellentéte a demokrácia, mert nem a vagyonnal rendelkezők kormányoznak, hanem a nép az úr mindenek fölött.

XII.

κ' A rossz eredete; arról, hogy a rossz mint lényeg nem létezik

1 (κ') Ám ha az istenek jók, és mindent ők alkotnak, hogyan létezhet rossz a világban? Nemde először is azt kell kijelentenünk, hogy – mivel az istenek jók, és mindent ők alkotnak – a rossz természete nem létezik, hanem csak a jó hiánya van, ahogyan maga a sötétség sem létezik, csak a fény hiánya, 2 még ha szükségszerű is, hogy a jó hiánya vagy az istenekben legyen, vagy az értelemben, vagy a lelkekben, vagy a testekben. Csakhogy az istenekben nincs, mivel minden isten jó. Ha viszont valaki az értelmet mondja rossznak, az értelem értelmetlenségét állítja, ha a lelket, úgy azt silányabbnak mondja a testnél is, mivel önmagában még a test sem részesül a rosszból; ha viszont a lélekből és a testből származik, nincs értelme, hogy mindaddig, amíg el vannak választva, ezek nem rosszak, összekapcsolódásuk után viszont okai a rossznak.

3 Ha valaki a démonokat mondaná rossznak, azt mondhatjuk, hogy ha az istenektől származik hatalmuk, nem lehetnek rosszak, ha viszont máshonnan, akkor nem az istenek teremtenek mindent, ám ha nem mindent ők teremtenek, ebben az esetben akarnak ugyan, de nem képesek, vagy képességük ellenére nem akarnak, csakhogy istenhez e kettő egyike sem illik.

4 Hogy a világban semmi sem természetből fogva rossz, a következőkből látható. A rossz az emberek tevékenységével kapcsolatos, ám nem mindegyik emberével, és nem is mindig. 5 Csakhogy, ha ezeket illetően maga a rossz révén vétenének az emberek, éppen a természetük lenne a rossz. Azonban ha a házasságtörő csak a gyönyört véli jónak, a házasságtörő

rést magát viszont rossznak, a rablógyilkos a gyilkosságot rossznak véli, csak a pénzt jónak, az ellenségét bántalmazó a bántalmazást rossznak tartja, csak az ellenséggel szembeni védekezést jónak, és minden egyéb esetben is így vétkezik a lélek, akkor éppen a jóság révén születik a rossz, ahogyan a fény hiánya miatt áll be a sötétség is, holott természettől fogva nem létezik. A lélek tehát aközben vétkezik, miközben a jóra vágyik, a jóval kapcsolatban pedig azért téved, mert nem elsődleges lényeg.

6 Annak érdekében azonban, hogy ne vétkezzünk, illetve a vétkezést kezeljük, láthatóan sok minden jött létre az istenek jóvoltából, így a művészetek, a tudományok és gyakorlatok, imádságok, áldozatok és misztériumok, törvények és alkotmányok, ítéletek és büntetések mind-mind avégett keletkeztek, hogy a lelkeket gátolják a vétkek elkövetésében; amikor pedig a test tér le a helyes útról, a megtisztító istenek és démonok tisztítják meg vétkeiktől.

XIII.

κκ' Hogyan lehetséges az az állítás, hogy az örökkévaló létezők keletkeznek?

1 (κκ') Az istenekről és a világról és az emberi dolgokról elég is lesz ennyi azok számára, akik ugyan alkalmatlanok arra, hogy a filozófia vezesse őket, lelkük azonban mégsem gyógyíthatatlan. Hátravan még, hogy arról beszéljünk, mindez sohasem keletkezett, s egymástól nem választható el, mivel tanainkban magunk is azt állítottuk, hogy az elsődleges princípiumok révén keletkeznek a másodlagosak.

2 Minden, ami keletkezik, egy művészet, természeti folyamat vagy erő révén keletkezik. Szükségszerű, hogy a művészet vagy természet szerint alkotók előbbrevalók legyenek az általuk alkotottaknál, az erő révén alkotók viszont az általuk alkotottakat magukkal egyesítik, mivel erejük elválaszthatatlan tőlük, mint a Naptól a fény, a tüztől a meleg és a hótól a hideg.

3 Ha tehát az istenek művészet révén alkotják a világot, nem annak létét, hanem létmódját alkotják, ugyanis minden művészet formát alkot. Honnan származik tehát a világ létezése?

Ha természettől való: minden, természete szerint alkotó az általa keletkezőnek ad magából valamit, s minthogy az istenek testetlenek, a világnak is testetlennek kellett volna lennie. Ha viszont az isteneket testeknek mondaná valaki, honnan származna a testetlen lények ereje? Ám ha még ezt el is fogadnánk, szükségszerű lenne, hogy, amikor a világ elpusztul, az is elpusztuljon, aki alkotta, hiszen saját természete szerint alkotta meg azt.

4 Ha viszont az istenek a világot nem is művészet segítségével, és nem is a természetük szerint alkották, úgy csak az marad, hogy erejük szerint: márpedig minden, erő szerint keletkező az erő birtokosával együtt létezik, és az így keletkezők sohasem pusztulhatnak el, csak ha valaki alkotójukat megfosztaná erejétől. Ezért akik a világot múlandónak gondolják, azt állítják, hogy nem léteznek istenek, illetve, ha azt mondják, hogy vannak istenek, az istent mint olyat állítják be erővel nem rendelkezőnek. Aki tehát ereje szerint teremt mindent, azzal minden együttlétezik, s minthogy az ő ereje a legnagyobb, nemcsak embereket



és állatokat kellett teremtenie, hanem isteneket, angyalokat és démonokat is.

5 Amilyen mértékben pedig az első isten természete a mi természetünktől különbözik, szükségképpen annyiival többen vannak a közöttünk és öközte lévő erők: mert minden között, ami nagyon nagy mértékben tér el egymástól, sok köztes pont van.

XIV.

ⲕⲪ' Milyen értelemben lehetséges az istenekkel kapcsolatban változhatatlanságuk ellérére, hogy haragszanak, és törődnek tiszteletükkel?

1 (ⲕⲪ') Ha valaki úgy véli, ésszerű és igaz, hogy az istenek változhatatlanok, viszont afelől kétségei vannak, hogy mégis kedvüket lelhetik a jókban, s elfordulhatnak a rosszaktól, haragra lobbanhatnak a vétkezők iránt, s kegyesek lehetnek, ha szolgálják őket, azt kell mondanunk hogy egy isten nem érez örömet, mert ami öröme lépés, az képes a bánatra is; de nem ismer haragot sem, a harag is szenvedély ugyanis; ajándékokkal sem lehet a kedvét keresni, mert akkor le tudná győzni a gyönyörűség; s az sem szabad, hogy emberi dolgok miatt az istenség „jól legyen” vagy „rosszul”. Ellenkezőleg: ők örökösen jók, és kizárólag használnak az embereknek, ártani sohasem ártanak, mivel mindig ugyanabban az állapotban maradnak.

2 Mi, amennyiben jók vagyunk, az istenekhez való hasonlatosság révén közelebb kerülünk hozzájuk, ha viszont rosszak vagyunk, a tőlük való különbözőség miatt elszakadunk tőlük: ha erényesen élünk, szoros kapcsolatban vagyunk az istennel, ha viszont gonoszak válunk, ellenségeinkké tesszük őket, de ez nem azt jelenti, hogy ők haragszanak, hanem vétkeink nem engedik, hogy az istenek megvilágosítsanak, hanem a bűnhődés démoniaihoz kapcsolnak bennünket.

3 Ha imádságok és áldozatok révén vétkeink alól feloldozást nyerünk, ha tiszteljük az isteneket, és ha megváltoztatjuk őket, cselekedeteinkkel és az isteni felé fordulással orvosolva gonoszágunkat ismét az istenek jóságát élvezhetjük, ezért ugyanaz, ha azt mondjuk: az isten elfordul a gonoszoktól, mint ha azt, hogy a nap rejtve van azok előtt, akik meg vannak fosztva szemük világától.

XV.

ⲕⲕ' Miért tiszteljük az isteneket, ha erre nincs szükségük?

1 (ⲕⲕ') Az előbbieket le is zárják az áldozatokkal és más, istenekre irányuló tevékenységekkel foglalkozó kutatást: az istenség tehát semmiben nem szenved hiányt, tiszteletünk megnyilvánulásai saját érdekünket szolgálják.

2 Az istenek gondviselése mindenüvé kiterjed, csak alkalmasság szükségeltetik elfogadására. Minden alkalmasság utánzásból és hasonlóságból származik, minek okán a szentélyek az eget, az oltárok a földet, a kegyszobrok pedig az életet utánozzák, ezért is másai élőlényeknek, az imádságok az értelmet, a jelek a fenti, kimondhatatlan erőket, a növények

és a kövek az anyagot, a feláldozásra kerülő állatok pedig a bennünk lévő élet nem értelmi aspektusát.

3 A felsoroltakból az isteneknek semmi hasznuk, mert mi is lehetne hasznára egy istennek? Számunkra viszont lehetőség nyílik a velük való érintkezésre.

XVI.

κδ' Az áldozatokról és a tisztelet más megnyilvánulásairól

1 (κδ') Azt hiszem, érdemes az ünnepekkel kapcsolatban rövid kiegészítést tenni. Először is: mivel minden, amivel rendelkezünk, az istenektől van, igazságos, hogy e javak jutatóinak mindennek a legjavából áldozunk. Az anyagiakból adományokkal, a testekből szőrzettel, az életből pedig áldozati szertartások révén áldozunk. Tehát az szertartásokon kívül elhangzó imák pusztán szavak, a szertartások keretein belüliek viszont meglelkesített szavak, mivel a szó befolyással van az életre, az élet pedig megeleveníti a szót. Továbbá minden dologban a benső tökéletesség jelenti a boldogságot, a benső tökéletesség minden számára a saját okával teremtett kapcsolat: emiatt imádkozunk mi azért, hogy kapcsolatba kerülhessünk az istennel.

2 Mivel az élet első formája az istenek élete, s az élet egy fajtája az emberi élet is, ez utóbbi pedig kapcsolatra törekszik amazzal, közvetítőre van szükség: az egymástól ilyen nagy mértékben elkülönült dolgok közül semmi sem kerülhet kapcsolatba közvetlenül. Szükséges viszont, hogy a közvetítő hasonló legyen az egymással általa kapcsolatba kerülő felekhez: az élet közvetítőjének például magának is életnek kell lennie, s emiatt áldoznak állatokat az emberek, a mostani boldogok és az egykoriak is valamennyien: az áldozatoknak azonban nem általánosságban kell történniük, hanem minden istennek azt kell megkapnia, ami illik hozzá, tiszteletének sok, egyéb megnyilvánulási formájával együtt. Ezekről elég is ennyi.

XVII.

κε' Arról, hogy a világ természete szerint nem pusztulhat el

1 (κε') Elmondtuk már, hogy a világot az istenek nem pusztítják el, most az következik, hogy arról beszéljünk, a világ természete romolhatatlan: minden ugyanis, ami elpusztul, vagy magamagát pusztítja el, vagy más pusztítja el. Ha tehát a világ magát pusztítja el, a tűznek is magát kellene elégetnie, s víznek magát kellene kiszárártania. Ha pedig más pusztítja el, az vagy test, vagy testetlen. 2 Lehetetlen azonban, hogy testetlen pusztítsa el, ugyanis minden, ami testetlen, éppen fenntartja a testeket, például a természet és a lélek esetében. Semmit sem pusztít el ugyanis olyasmí, ami természete szerint fenntart. Ha viszont test pusztítja el a világot, akkor az vagy létező, vagy más. Ha létező, akkor körmozgást végző az egyenesen mozgót, vagy egyenesen mozgó a körmozgást végzőt. 3 Csak hogy egyrészt a körmozgást végzők természete nem pusztító – egyébként miért nem látunk semmit, ami azok miatt pusztul el, s az sem le-



hetséges, hogy az egyenes mozgást végzők támadják meg a körpályán mozgókat – mert ez miért csak mostanáig ne lett volna lehetséges? Az egyik dolog pusztulása egyben egy másik keletkezése, ez pedig nem pusztulhat el, csak átalakulhat. Ha viszont más testek pusztítják el a világot, azok honnan származnak, és most hol vannak? Ezt tehát nem lehet mondani.

4 Továbbmenve minden pusztuló vagy alakjában vagy anyagában pusztul el. Az alak a forma, az anyag pedig a test. Amennyiben az alakok elpusztulnának, az anyag pedig megmaradna, más dolgok keletkezését tapasztalnánk; ha viszont az anyag lenne pusztulóban, annyi év alatt hogyhogy nem fogyott még el? 5 Ha viszont az elpusztult anyag helyett más keletkezik, az vagy a létezőkből vagy a nemlétezőkből keletkezik. Ha létezőkből keletkezik, akkor, mivel a létezők örökké megmaradnak, az anyag is örökké létezik. Ha viszont a létezők is elpusztulnak, nem pusztán a világ pusztul el, hanem minden más is – állítják. Ha viszont a nemlétezőkből keletkezik az anyag, először is képtelenség, hogy a nemlétezőkből bármi is legyen, ám ha még ez meg is történhetné, és lehetséges lenne, hogy a nemlétezőkből keletkezzék az anyag, mindaddig, amíg a nemlétezők léteznek, az anyag is lesz, sohasem pusztulnak el ugyanis még a nemlétezők is.

6 Ha az anyagról azt mondják, hogy forma nélküli marad, ez először is miért nem részlegesen történik így, miért az egész világban? Azután a testeknek nem a létezése pusztul el, pusztán szépségük.

7 Továbbmenve minden pusztuló azzá oszlik fel, amiből keletkezett, vagy pedig a nemlétben enyészik el. Ha azzá oszlott fel, amiből keletkezett, újra mássá válik – miért keletkezett ugyanis eredetileg; ha viszont a létezők a nemlétbe tűnnek, mi akadály lenne, hogy az istennel is ez történjék? Ha azonban az ereje ezt megakadályozza, nem jellemző rá az, hogy – ha már képes rá – pusztán magát tartsa fenn, s hasonlóképpen képtelenség, hogy nemlétezőkből létezők keletkezzenek, vagy hogy létezők a nemlétbe enyészzenek.

8 Szükségszerű továbbá, hogy a világ, amennyiben elpusztul, a természet szerint vagy a természet ellenére pusztuljon el. A természetellenesség nem előbbrevaló a természetnél, ha mégis a természet ellenére pusztul el a világ, lennie kell egy másik természetnek, amely megváltoztatja a világ természetét, csak hogy ilyesmi nem látható.

9 Továbbá mindent, ami természet szerint pusztuló, mi magunk is képesek vagyunk elpusztítani: a világ körkörös testét azonban sem soha senki nem pusztította el, sem meg nem változtatta. Az elemeket megváltoztatni lehetséges, elpusztítani azonban lehetetlen.

10 Továbbá minden pusztuló öregszik és változtatja az idő, a világ azonban oly sok esztendő alatt is változatlan marad.

Magához a világhoz könyörgünk, hogy legyen kegyes hozzánk, amikor mindezt elmondtuk azoknak, akiknek szilárdabb bizonyítékokra van szükségük.

XVIII.

κς' Arról, hogy miért vannak istentelenek, és arról, hogy egy istent lényegéből fakadóan nem lehet megsérteni

κς' Arról, hogy azért vannak a „tiltott napok”, mert az emberek nem képesek az istenek folyamatos tiszteletére

1 (κς') Az értelmes embereket feleslegesen zavarja az a tény, hogy vannak és még gyakrabban lesznek istentelenek a föld bizonyos helyein, mert mindez nem illeti az isteneket, ahogyan már az is bebizonyult, hogy az irányukban megnyilvánuló tisztelet sincs hasznukra; másrészt azért sem, mert – köztes lényegből származván – a lélek képtelen a folyamatos boldogulásra; végül azért sem, mert a világ sem képes mindenütt egyazon mértékben élvezni az istenek gondviselését, 2 hanem bizonyos részein állandóan, másokon időlegesen, bizonyos helyei először részesülnek benne, mások csak ez után, másodikként, ahogyan az az érzékszervekkel kapcsolatban van, hogy a fej egymaga mindegyikkel érzékel, a test egésze viszont csak egyetleneggyel. (κς') Valószínűleg ezért iktattak be „tiltott napokat” azok, akik az ünnepeket intézményesítették, e napokon ugyanis bizonyos szentélyek működése korlátozva volt, másokat be is zártak, vagy eltávolították róluk a díszítést, engesztelésül emberi természetünk gyengesége miatt.

3 Nem valószínűtlen, hogy az istentelenség is a büntetés egy neme, ésszerű ugyanis, hogy azok, akik ismerik az isteneket, ám ennek ellenére megvetik őket, ezen ismeretüktől következő életükben megfosztassanak. Szükségszerű továbbá, hogy azok, akik királyaikat istenekként tisztelik, ezért úgy bűnhődjenek, hogy elesnek maguktól az istenektől.

XIX.

κη' Arról, hogy miért nem bűnhődnek a vétkesek azonnal

κθ' Arról, hogy különböző büntetések vannak, és valamennyi büntetés az értelemmel nem rendelkező lélekkel jár együtt az árnyéktest segítségével

1 (κη') Semmi csodálkozónivaló nincs azon, hogy sem az előbbieken említett, sem más vétkek büntetései nem következnek rögtön a véték elkövetésére, mert egyfelől nem pusztán a démonok feladata a lelkek büntetése, hanem maga a lélek is büntetésnek veti alá magát; másfelől mivel a lelkek úgymint fennmaradnak végig az idők folyamán, nem kell rövid időn belül mindent megkapniuk; végül azért sem, mert szükséges, hogy az emberi erény létezzék. Ha ugyanis a vétkezőket rögtön utolérné a büntetés, az emberek csak félelemből cselekednének igazságosan, ám nem lenne bennük erény.

2 (κθ') Akkor bűnhődnek, amidőn elhagyják a testüket: bizonyos lelkek ott bolyonganak tovább, mások a föld bizonyos forró vagy hideg helyeire kerülnek, s vannak olyanok, amelyeket a démonok háborgatnak. Valamennyiük közös büntetése azonban, hogy azzal az értelemmel nem rendelkező lélekkel maradnak együtt, amellyel a vétkeket elkövették. Ez a lélek a magyarázata az árnyéktest létezésének, amely a sírok körül tűnik fel, különösen azok sírja körül, akik életükben gonoszok voltak.

XX.

λ' A lélekvándorlásról, és hogy milyen értelemben mondják, hogy a lelkek értelemmel nem rendelkező lényekbe költözhetnek

λα' Arról, hogy a lélekvándorlás létezése szükségszerű



1 (λ') Ha lélekvándorlások értelemmel rendelkező lények esetében történnek, a lelkek válnak azokká, amely testekből kiválnak, ha viszont értelemmel nem rendelkező lények esetében, akkor kívülről követik a testeket, ahogyan minket a hozzánk rendelt démonok: sohasem lehet ugyanis az értelemmel nem rendelkezőből értelmes lélek.

2 (λα') A lélekvándorlás bizonyítékai a születéstől fogva meglévő bántalmak, miért születnének egyébként egyesek vakon, mások gyengén, s megint mások úgy, hogy lelkük eleve rossz állapotban van? Abból is látható, hogy a lelkeknek, amelyeknek a testben természetlőtől fogva feladatokat kell ellátniuk, ha egyszer kiszállnak a testből, nem szükséges örökre tétlenségben maradniuk. 3 Ha ugyanis a lelkek nem kerülnének újra testekbe, szükségképpen végtelen számban léteznének, vagy pedig az istennek örökké másokat kellene helyettük teremtenie. Csakhogy a világban semmi sem végtelen, mert a végesben semmi végtelen nem lehet, s új lelkek keletkezése sem lehetséges, szükségszerű ugyanis, hogy minden, amiben valami keletkezik, maga is új és tökéletlen legyen, úgy illő azonban, hogy a világ, mivel tökéletesből keletkezett, maga is tökéletes legyen.

XXI.

λβ' Arról, hogy a jók életükben s azon túl is boldogok

1 (λβ') Azon lelkek, melyek erényesen éltek, s más egyéb tekintetben is boldogok, miután elváltak az értelemmel nem rendelkező lélektől, és megtisztultak egész testüktől, az istennel egyesülnek, és velük együtt igazgatják az egész világot. 2 Ám még ha mindebből semmi sem jutna osztályrészükül, már maga az erény, valamint az erényből származó öröm és dicsőség, s a bánat nélküli és független élet elegendő lenne ahhoz, hogy boldoggá tegye azokat a lelkeket, amelyek inkább az erényes életet választották, és képesek is voltak úgy élni.

Nagyillés János fordítása